

УДК 343.131.5

Острогляд Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, професор університету,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Береський Ярослав Осипович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ТАКТИКИ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті характеризується поняття тактики захисту, співвідношення криміналістичної тактики і тактики захисту в кримінальному процесі України. Підкреслюється, що тактика захисту має риси, які притаманні криміналістичній тактиці взагалі, але тактичні прийоми що використовуються захисником трансформуються відповідно до завдань захисту. Зазначаються вимоги до тактичних прийомів, що використовуються захисником.

Ключові слова: захисник, адвокат, тактика, прийом, криміналістика, тактика захисту, судочинство.

Постановка проблеми. Останнім часом зміст криміналістики виходить за рамки вивчення окремих закономірностей, на базі яких розробляються методи й засоби розслідування. Все частіше висловлюється думка, що криміналістика обслуговує весь процес кримінально-правового дослідження злочину.

Криміналістична тактика завжди розроблялась, виходячи з завдань, що стоять перед кримінальним судочинством. Оскільки змінились завдання кримінального судочинства, відповідно перед криміналістикою постала необхідність розроблення тактичних прийомів, направлених на скасування незаконного й необґрунтованого обвинувачення.

На стадіях досудового слідства і в ході судового розгляду адвокат-захисник використовує всі напрацювання криміналістичної тактики. Більшість тактичних прийомів, що застосовуються адвокатом-захисником, носять характер протидії, але при цьому вони повинні відповідати всім вимогам, що пред'являються до тактичних прийомів. Використання адвокатом-захисником у своїй діяльності різних тактичних прийомів заставляє слідчого вносити корективи у свою тактику. З цього можна зробити висновок, що тактика захисника й тактика слідчого на стадії досудового слідства, а також тактика сторони обвинувачення й тактика сторони захисту в судовому розгляді взаємообумовлені і функціонально залежні одна від одної, оскільки застосування тактичного прийому

однією стороною тягне за собою вибір тактичного прийому протидії іншою стороною. Це і є справжня змагальність кримінального судочинства.

У процесі підготовки до захисту і при його здійсненні захисник використовує тактичні прийоми, що розроблені криміналістикою і адвокатською практикою. Деякі з них трансформуються відповідно до особливостей цього виду професійної діяльності, інші застосовуються не змінюючись, змінюється лише їх направленість – тільки на виявлення обставин, які виключають чи пом'якшують відповідальність підзахисного. І, нарешті, особливе місце в системі тактики захисту належить прийомам суто специфічним, які використовуються виключно захисником [1, с. 46].

Якщо слідчий, прокурор, суддя мають відповідну підготовку з криміналістичної тактики, то адвокат-захисник не завжди може застосовувати криміналістичні рекомендації в незмінному вигляді в силу специфіки його діяльності [3, с. 2].

Тому на сьогодні особливої уваги заслуговує детальна розробка тактики захисної діяльності на всіх стадіях кримінального процесу. Виокремлювати її з науки криміналістики немає потреби, оскільки багато положень криміналістичної тактики застосовуються в захисній діяльності адвоката-захисника майже без змін. Варто виділити тільки окремих напрямків криміналістики – тактику захисту, яка би враховувала саме ті розроблені тактичні положення, які використовуються лише адвокатом-захисником, а також трансформувала тактичні прийоми слідчого для захисної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню використання криміналістичних знань в здійсненні захисту частково присвячені праці Т. В. Варфоломеевої, І. Ю. Гловацького, Р. М. Жамієвої, Д. С. Ігнатова В. В. Коніна та інших. Проте, слід підкреслити, що переважна більшість зазначених праць написані на основі зарубіжного законодавства і, об'єктивно, не можуть враховувати особливостей застосування криміналістичної тактики в кримінальному процесі України. Крім того, окремі автори змішують тактику захисту з методикою її здійснення, неправильно їх трактують.

Постановка завдання. В цьому ракурсі, метою написання даної статті буде визначення особливостей реалізації захисником криміналістичної тактики в кримінальному процесі України, а також характеристика вимог, що пред'являються до тактичних прийомів захисника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння тактики захисту необхідно звернутися до визначення криміналістичної тактики, оскільки тактика діяльності захисника будується на основі криміналістичної тактики і використовує принципи її побудови.

Тактика – це розділ науки криміналістики, який являє собою систему принципів і розроблених на їх основі тактичних прийомів збирання і дослідження доказів на досудовому і судовому слідстві для розслідування і попередження злочинів [6, с. 269].

Криміналістична тактика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій із забезпечення процесу збирання і дослідження доказів (судового дослідження), визначення ліній поведінки учасників процесу, які переслідують закріплені законом цілі і завдання, наділені відповідними правами і обов'язками для участі в процесі доказування, а також прийомів для проведення слідчих і судових дій і участі в них [3, с. 13].

Саме з ознак криміналістичної тактики і виходили всі спроби сформулювати визначення тактики захисту в науці кримінального процесу та криміналістики.

Реалізація прав як на досудовому слідстві, так і під час судового розгляду справи диктується тактикою і стратегією захисту, які захисник буде на власний розсуд з

урахуванням обставин справи, реалістичних побажань та інтересів підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного [7, с. 223].

У правовій літературі неодноразово були спроби сформулювати поняття тактики захисту, визначити її роль в реалізації завдань захисту, розробити конкретні тактичні прийоми роботи, які використовуються захисником як на досудовому, так і на судовому слідстві. Однак чіткого поняття до сьогодні не існує. Окремі автори змішують тактику захисту з методикою її здійснення (хоча цього можна було б уникнути, якщо використати чітке розмежування тактики і методики, яка включає загальні положення, та методики розслідування окремих злочинів в науці криміналістики), неправильно їх трактують, що не лише не сприяє формуванню теоретичних основ захисту в кримінальних справах, але й утруднює реалізацію практичних рекомендацій, негативно відображається на наданні громадянам юридичної допомоги в кримінальних справах.

І на сьогодні тактика і методика захисту в літературі чітко не розмежовується. Так, методика визначається як сукупність (система) правил і прийомів, які адвокат зобов'язаний виконувати з метою успішного вирішення покладених на нього завдань, ефективного і якісного здійснення захисту в кримінальних справах, представництва інтересів потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача. У той же час тактика захисту характеризується як система вироблених наукою і практикою тактичних прийомів і рекомендацій, які в конкретних умовах провадження по справі сприяють найбільш ефективному досягненню цілей, поставлених перед захисником в кримінальному процесі, дозволяють правильно вибрати і кваліфіковано застосувати передбачені законом засоби і способи захисту в суворих рамках кримінально-процесуального закону [1, с. 47].

Т. В. Варфоломеева у загальному вигляді тактику захисту визначає як створені на основі досягнень науки і практики адвокатської діяльності рекомендації з розробки оптимального варіанта правової позиції захисту і його реалізація в конкретних умовах, а також найбільш ефективні способи здійснення адвокатом дій із захисту прав і законних інтересів громадян [1, с. 48].

Таке визначення тактики є надто широким, загальним, воно охоплює всю діяльність захисника в кримінальному процесі: включає і тактику, і методику, і принципи діяльності захисника.

Необхідно зазначити, що тактика захисту повинна включати як загальні питання (прийоми взаємодії з підзахисним, розробка правової позиції, планування захисту на різних стадіях процесу), так і конкретні рекомендації про способи і прийоми реалізації адвокатом-захисником правової позиції на кожній стадії кримінального судочинства (в процесі участі в слідчих і судових діях, при безпосередньому здійсненні захисником певних дій).

Р. М. Жамієва виділяє тактику захисту в науковому і прикладному значенні. У науковому значенні тактику захисту можна визначити як систему наукових положень і заснованих на них рекомендаціях з організації і планування захисту, вибору лінії поведінки суб'єктом захисту в ході захисної діяльності з урахуванням відносин і взаємодії з іншими учасниками процесу, а також інших правил і прийомів участі в кримінально-процесуальній діяльності, що застосовуються відповідно до кримінально-процесуального закону і ситуації, що склалася, які направлені на ефективний захист прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого і надання йому ефективної юридичної допомоги. Тактика захисту – це насамперед спосіб діяльності, спосіб дії. У прикладному значенні тактику професійного захисту можна визначити як сукупність правил і прийомів, що застосовуються адвокатом-захисником відповідно до кримінально-процесуального закону

і ситуації, що склалася, які направлені на ефективний захист прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого і надання ефективної юридичної допомоги [3, с. 14-15].

Ці визначення є взаємодоповнюючими, вони розкривають дві сторони тактики – наукову і прикладну, що є позитивним. Проте не варто визначати призначення тактики через ефективність, оскільки це поняття є надто відносним.

Д. С. Ігнатов вважає, що тактика професійного захисту в кримінальних справах розуміється як підсистема криміналістичної тактики, яка складається із системи розроблених на основі наукових положень криміналістичної тактики відповідних засобів (прийомів, комбінацій, операцій, рекомендацій) допустимого і раціонального подання, дослідження і використання адвокатом-захисником доказової інформації, що виправдовує підзахисного чи пом'якшує його відповідальність, які забезпечують права і інтереси останнього в умовах потенційної чи реальної, безпосередньої чи опосередкованої тому протидії зі сторони осіб і організацій, що протистоять захиснику при реалізації ним своєї кримінально-процесуальної функції [4, с. 16].

Варто погодитися з положенням даного визначення, що тактика захисту є підсистемою криміналістичної тактики. Проте тактика захисту розроблюється не лише на основі криміналістичної тактики, але й на основі адвокатської практики, містить групу тактичних прийомів, що притаманні саме їй (наприклад, тактика взаємодії з підзахисним).

Тому на основі аналізу вищенаведених визначень та синтезу їх позитивних положень спробуємо надати власне визначення тактики захисту. Тактика захисту – це система розроблених на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень і адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомендацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування у ході конкретної захисної ситуації з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права і свободи у всіх стадіях кримінального процесу.

І. Ю. Гловацький зазначає, що успішне виконання адвокатом-захисником своїх професійних обов'язків у кримінальному процесі немислиме без кваліфікованого використання тактичних прийомів, рекомендацій, наукових і методичних порад, які в цілому і становлять тактику захисту. Остання включає: загальні тактичні положення; тактику захисту на окремих стадіях кримінального судочинства; тактичні особливості участі адвоката під час виконання окремих слідчих і судових дій; тактичні прийоми, які використовуються для виголошення судової промови [2, с. 156].

Вбачається, що не варто визначати тактику захисту щодо окремих стадій кримінального процесу України. Звичайно, кожна з них містить притаманні лише їй тактичні особливості. Наприклад, тактика захисту в суді апеляційної інстанції, використовує тактику узгодження правових позицій з підзахисним щодо оскарження, тактику діяльності захисника в судовому слідстві апеляційної інстанції та ін. Проте переважна більшість тактичних прийомів адвоката-захисника застосовуються в усіх стадіях.

У загальному вигляді, тактичні рекомендації у виборі засобів і способів захисту можна сформулювати так: необхідно планувати використання всіх не заборонених КПК засобів і способів захисту для перевірки кожного логічного наслідку, що виводиться з версії(й) захисту; не розширювати без необхідності збирання й подання однотипових матеріалів для встановлення обставин, існування і характер яких не оспорується і не викликає сумнівів; усувати протиріччя даних стосовно однієї і тієї самої обставини, тобто протиріччя між версіями захисту і обвинувачення за допомогою максимального виявлення

і використання всіх видів доказів, що підтверджують версію захисту; планувати використання конкретних засобів і способів захисту, не заборонених КПК, а не їх загальний напрямок.

Тактика захисту має риси, що відображають у ній те загальне, що властиве криміналістичній тактиці взагалі, незалежно від її видів. Єдність тактики захисту з іншими видами криміналістичної тактики проявляється в тому, що: тактика захисту, зрештою, як і будь-який вид тактики, направлена на розв'язання загальних завдань кримінального процесу; тактика захисту – це спосіб досягнення мети, спосіб дії в конкретних умовах; у тактиці захисту використовуються єдині за своєю природою тактичні прийоми, вироблені в криміналістичній тактиці; у всіх видах криміналістичної тактики єдина сфера застосування – кримінальне судочинство, що впливає на їхню форму і зміст; в основі тактики захисту – єдина криміналістична методологія.

Отже, при підготовці до захисту та його здійсненні захисник використовує спеціальні тактичні прийоми. Деякі з них розроблені криміналістикою, але при використанні їх захистом вони трансформуються, пристосовуються до завдань функції захисту, інші застосовуються захисником без будь-яких змін.

Перш, ніж ухвалити рішення про застосування того або іншого тактичного прийому, захисник повинен уявляти, для досягнення якої мети служить застосування даного прийому, і оцінити можливий тактичний ризик. Для цього необхідно змоделювати можливі варіанти розвитку ситуації за допомогою виконання таких операцій: а) визначення мети тактичної дії; б) розрахунок сил і засобів інформаційних ресурсів кожної із сторін; в) співвідношення мети і засобів; г) вичерпна розробка всіх можливих способів дій – безліч типових програм, складених з врахуванням особливостей справи і ступеня протидії зі сторони обвинуваченого; д) «програвання» їх на моделі, прогнозування майбутніх результатів; е) аналіз отриманих результатів, вибір дій з якнайменшим ризиком [5, с. 16].

І. Ю. Гловацький визначає, що тактичний прийом – це спосіб дії, який найбільш ефективно забезпечує досягнення захистом завдань. У цілому тактика захисту складається з низки тактичних прийомів. Але використання таких прийомів – це справжнє мистецтво, яке передбачає вміння їх подання, певного розташування, яке б найкращим чином дозволило захисникові виконати функцію захисту [2, с. 157].

Проте це визначення тактичного прийому не можна назвати вдалим. Тактичний прийом не може визначатися через ефективність дії, оскільки ефективність дії – це результат його застосування, який може і не настати через протидію. Більш доцільно визначити тактичний прийом як оптимальний спосіб дії в процесі комунікації, пошуку, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, використання доказів, у цілях розслідування, підтримання державного обвинувачення в суді і здійснення захисту в кримінальних справах.

Як зазначає І. Ю. Гловацький, всі прийоми, способи, які використовує захист при здійсненні захисних функцій, мають відповідати певним вимогам: а) законність використання прийомів, способів і рекомендацій; б) наукова обґрунтованість прийомів; в) відповідність їх нормам професійної етики адвокатури; г) рекомендаційність, необов'язковість прийомів; г) спеціальна спрямованість рекомендацій і прийомів на досягнення певної мети у правозахисній функції [2, с. 157].

Зазначені вимоги потребують певного коригування. Отже, тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні відповідати наступним вимогам: 1. Законності, тобто тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні бути в рамках закону,

вони не повинні бути ним заборонені; 2. Наукової обґрунтованості, під якою слід розуміти: а) науковість прийому – за джерелом походження (результат наукової розробки) чи засобу перевірки (наукова перевірка наукової рекомендації практикою); б) відповідність тактичного прийому сучасним науковим дослідженням, сучасному стану криміналістичної тактики чи стану тих наук, з яких запозичено положення, що обґрунтовують даний прийом; в) можливість заздалегідь визначити оптимальні умови застосування тактичного прийому. 3. Етичності, тобто відповідності нормам моралі, вимогам професійної етики. Це означає, що тактичний прийом, який використовується захисником, не повинен: а) ґрунтуватися на даних, що принижують честь і гідність підсудного, потерпілого чи інших осіб, якщо такі дані не впливають на питання доведеності вини підзахисного чи ступінь його відповідальності за скоєний злочин; б) виправдовувати саме скоєння злочину; в) ґрунтуватися на спробах свого підзахисного чи інших осіб до самообмови чи обмови невинуватих осіб, а також обвинуваченню винних осіб в більшому об'ємі, ніж це відповідає їх фактичній вині; г) перешкоджати свідомому і вільному бажанню підзахисного чи іншої особи визнати свою вину в скоєнні злочину; д) залишати в невідомості підзахисного про всі правові аспекти його справи; е) ґрунтуватися на використанні завідомо неправдивих показань, зокрема про походження предметів і документів; ж) необґрунтовано підривати авторитет слідчих і судових органів. 4. Цільовій направленості. Тактичний прийом, що використовується адвокатом-захисником, повинен бути направлений лише на захист прав і законних інтересів підзахисного. Це можливо лише при правильній оцінці захисної ситуації, що складається, захисного потенціалу тактичного прийому, що підлягає застосуванню в даному випадку, і його безпомилковій реалізації адвокатом під час його участі при провадженні окремої судової дії.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити ряд наступних висновків:

Тактика захисту – це система розроблених на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень і адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомендацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування у ході конкретної захисної ситуації з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права і свободи у всіх стадіях кримінального процесу.

Тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні відповідати наступним вимогам: законність; наукова обґрунтованість; етичність; цільова направленість.

Наступні дослідження з цього питання можуть стосуватися дослідження особливостей застосування окремих тактичних прийомів діяльності захисника в різних стадіях кримінального процесу.

Список використаних джерел

1. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева – К. : Вища школа. 1987. – 151 с.
2. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посібник / І. Ю. Гловацький – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
3. Жамиева Р. М. Тактика профессиональной защиты по уголовным делам : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і

- криміналістика; судова експертиза / Р. М. Жамиева. – Республика Казахстан : Алматы, 1999. – 28 с.
4. Игнатов Д. С. Криминалистические основы деятельности адвоката-защитника по сбору доказательств и представлению их суду : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / Д. С. Игнатов. – Ижевск, 2004. – 23 с.
  5. Конин В. В. Тактика профессиональной защиты подсудимого в суде первой инстанции : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / В. В. Конин. – Калининград, 2003. – 21 с.
  6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
  7. Фіолевський Д. П. Адвокатура: підручник / Д. П. Фіолевський – К. : Алерта; Прецедент, 2006. – 486 с.

Острогляд А. В., Береский Я. О. Отдельные теоретические аспекты понимания тактики защиты в уголовном процессе Украины

В статье характеризуется понятие тактики защиты, соотношения криминалистической тактики и тактики защиты в криминальном процессе Украины. Подчеркивается, что тактика защиты имеет черты, какие присущие криминалистической тактике вообще, но тактические приемы что используются защитником трансформируются в соответствии с заданиями защиты. Отмечаются требования к тактическим приемам, которые используются защитником.

Ключевые слова: *защитник, адвокат, тактика, прием, криминалистика, тактика защиты, судопроизводство.*

Ostroglyad A. V., Bereskiy Ya. O. Separate theoretical aspects of understanding of tactics of defence in criminal procedure of Ukraine

The concept of tactics of defence, correlations of criminalistic tactics and tactics of defence in the criminal process of Ukraine, is characterized in the article. It is underlined that tactics of defence has lines, which inherent criminalistic tactics in general, but tactical receptions that are used by defender is being transformed in accordance with the tasks of defence. Requirements are marked to the tactical receptions which are used by defender.

Key words: *defender, advocate, tactics, reception, criminalistics, tactics of defence, legal proceeding.*

